

Terry Eagleton: *Zašto je Marx bio u pravu*

NAKLADA LJEVAK, Zagreb 2011.
S ENGLESKOG PREVEO – Tonči Valentić

RECENZIRA – Katarina Buntak

Filozofski fakultet u Zagrebu
katarina.buntak@gmail.com

Poznati književni teoretičar i kritičar kulture Terry Eagleton u svojoj novoj knjizi *Zašto je Marx bio u pravu* nastoji razotkriti najčešće predrasude o marksizmu. U svakom od deset poglavlja iznosi po jedan tipičan prigovor marksizmu i zatim ga nastoji odbaciti. Eagleton je tek jedan u nizu teoretičara koji nastoje pokazati da se u promišljanju današnje ekonomske i društvene stvarnosti možemo ponovno okrenuti teoriji koja nipošto nije mrtva (što je jedan od prigovora marksizmu koji se u knjizi nastoji odbaciti), nego je relevantna alternativa dominantnoj ideologiji, a najčešće zamjerke koje se pripisuju marksizmu mogu se pripisati i kapitalističkoj i neoliberalnoj viziji društva.

Prvi stav koji Eagleton želi opovrgnuti onaj je o svršetku marksizma jer on, navodno, više nema značenja u besklasnom, postindustrijskom društvu u svijetu koji se korjenito promijenio. Odgovor koji slijedi teza je o marksizmu kao najdubljoj i najobuhvatnijoj kritici kapitalizma. Iz toga slijedi da će, sve dok postoji kapitalizam, biti prisutan i marksizam, pri čemu treba uvidjeti da je kapitalizam živahniji nego ikad (str. 14). Umjesto da postane umjeren i dobroćudan, kaže Eagleton, postao je drastično okrutniji i ekstremniji nego prije. Kao što je Marx predvidio, u naše su se doba dramatično produbile nejednakosti u imovinskom stanju. Osim toga je rekao da je krajnja granica kapitalizma sam kapital, tj. neprestana reprodukcija granice koju se ne može premostiti. S obzirom na to da kapitalizam danas nije ništa bliže idealu zadovoljenja potreba čovječanstva, postavlja se pitanje što ako nije zastario marksizam nego kapitalizam (str.19-21).

Često se navodi da je marksizam u praksi rezultirao terorom, tiranijom i masovnim ubojstvima te da socijalizam znači manjak slobode i materijalnih dobara. Sam Marx nikad nije mogao zamisliti da bi socijalizam mogao nastati u uvjetima siromaštva, kaže Eagleton (str. 26). Smatrao je da ako se socijalistički poredak pokuša usaditi u zaostalom društvu s nazadnim socijalnim prilikama, izokrenut će se u monstroznu karikaturu socijalizma kao što je staljinizam.

Marksizam se predstavlja kao oblik determinizma koji uzima ljude kao oruđa povijesti i lišava ih slobode i individualnosti, a Marxova teorija tek je sekularizirana verzija providnosti ili sudbine. Suprotno tome Eagleton govori

da Marxova teorija povijesti nipošto nije teleološka jer je sam Marx tvrdio da se njegovo shvaćanje prijelaza iz feudalizma u kapitalizam može primijeniti samo na Zapadu te da nije univerzalno. On nije vjerovao da različiti načini proizvodnje od antičkog ropstva do modernog kapitalizma jednostavno slijede jedan drugoga prema nekom nepromjenjivom obrascu (str. 61), odnosno njegov stav o podrijetlu kapitalizma nije neovisan o povijesnim okolnostima u kojima se nalazi. Zaključak o determinizmu izvučen je iz Marxove ideje da proizvodne snage rađaju određene društvene odnose, ali on nije bio usamljen u ideji historijskog tijeka događanja jer malo ljudi povijest čovječanstva doživljava kao posve kontingentnu.

U četvrtom poglavlju želi se oboriti teza o marksizmu kao utopijskom snu koji vjeruje u savršeno društvo bez teškoća i sukoba, a zanemaruje ljudsku pokvarenost i agresivnost. Marx je bio utopijski mislilac samo utoliko što je zamišljao budućnost koja bi bila znatno bolja od sadašnjosti. Vjerovao je da će doći kraj materijalnoj oskudici, privatnom vlasništvu, izrabljivanju, društvenim klasama i državi kakvu poznajemo, ali to ne znači da pokazuje zanimanje za budućnost lišenu patnji, smrti, sukoba ili rada. U svojim djelima praktički nema opisa kako bi socijalističko ili komunističko društvo trebalo izgledati. Za Marxa je socijalizam točka u kojoj počinjemo kolektivno odlučivati o vlastitoj sudbini, a ako u društvenom životu sudjeluje više ljudi, pretpostavlja se da će biti i više sukoba budući da više pojedinaca međusobno djeluje (str. 82, 90). Kompetitivnost će i dalje postojati, ali ne u obliku u kojem postoji u kapitalizmu i to ne zbog promjena vrлина nego zbog promjena institucija.

Jedna je od predrasuda ona da marksizam želi kompleksnost ljudskog djelovanja svesti na ekonomiju. Umjetnost, religija, politika, pravo, rat, moralnost samo su odraz ekonomske ili klasne borbe. Tvrdnja da je za Marxa sve determinirano ekonomijom apsurdno je pojednostavljenje. Eagleton u ovom poglavlju pokazuje da ekonomska djelatnost nije odijeljena od ostatka društvenog života nego uvjetuje ili čak dominira čitavim društvom, ali pokazuje i to da klase nisu oblikovane samo ekonomskim principima nego i drugim društvenim praksama. Za njega tijekom povijesti oblikuje klasna borba, a klase je nemoguće svesti na ekonomske čimbenike. Rad je za Marxa puno važnija stavka od ekonomije, a proizvodnja znači samoodređenje kroz preobrazbu stvarnosti (str. 118-123).

Marxa se optužuje da je materijalist, da zanemaruje duhovne aspekte čovječanstva te da moralnost smatra tek odnosom u kojem cilj opravdava sredstva. Eagleton navodi da za Marxa postoji bliska povezanost između našeg mišljenja i tjelesnog života jer naše tjelesne potrebe oblikuju naš način mišljenja. Prije nego dođemo do razine refleksije, smješteni smo u materijalni kontekst, a naše je mišljenje determinirano ovom činjenicom (str. 132). Smatrao je da se smisao i ideje mogu objasniti terminima materijalne egzistencije. U kasnijem stupnju ljudskog razvoja ideje postaju u većoj mjeri neovisne o takvim potrebama i tada se stvara ono što nazivamo kulturom, smatra Marx. Također je smatrao da oni koji nadziru materijalnu, ujedno

nastoje nadzirati i duhovnu proizvodnju (str. 143). U doba medijskih tajkuna ta je tvrdnja snažnija nego u Marxovo doba. Što se tiče moralnosti, za Marxa je istinski moralni sud onaj koji rigorozno propituje sve relevantne čimbenike, a ne onaj koji moralne vrijednosti izvlači iz cjelokupnog povijesnog konteksta u kojem su postavljene i onda u načelu donosi apsolutno važeće moralne sudove (str. 151, 152). Smatrao je da je etika koja upravlja kapitalističkim društvom prezira dostojan oblik življenja jer se sastoji od ideje uzajamne pomoći samo ako od toga imamo koristi.

Radnička je klasa nestala i klasna pitanja imaju sve manju važnost. Samim time zastarjelo je pitanje klase u marksizmu. Eagleton na ovo odgovara da se pitanje klase ne smije shvatiti uskogrudno i ograničeno. Širenje tehničkog i administrativnog sektora popraćeno je sve snažnijim brisanjem granica između radničke i srednje klase što znači da današnja radnička klasa obuhvaća fizičke radnike, ljude iz uslužnih djelatnosti, činovnike... Radnička klasa označava točku u kojoj se cjelokupna logika kapitalizma počinje razotkrivati i urušavati jer se na šutljivosti i ustrajnom radu radničke klase podiže cjelokupno zdanje kapitalizma (str. 159). David Harvey rekao je da je globalni proletarijat danas brojniji nego ikad. Eagleton također smatra da ne treba zaboraviti na ljude u slamovima koji tvore najbrže rastuću društvenu skupinu na planeti. Oni se nalaze izvan proizvodnog procesa, pa ih se ne može olako svrstati u radničku klasu, ali za Marxa je i kategorija povremeno nezaposlenih pripadala radničkoj klasi (str. 167).

U osmom poglavlju Eagleton pokušava pobiti tezu da marksizam zagovara nasilno političko djelovanje, revolucionarni kaos i nameće svoju vlast većini. Kaže da bi bilo pošteno priznati da se prigovori odnose na revolucije u cjelini, a ne samo na socijalističku revoluciju. Većina reformi koje se danas smatraju stečevinama liberalnog društva rezultat su borbe naroda protiv okrutne represije vladajuće klase (str. 197). Ako su socijalističke revolucije uglavnom sadržavale nasilje, to je stoga što su vladajuće klase rijetko bile spremne odustati od svojih nepravedno stečenih privilegija bez borbe. Marx je radničku klasu smatrao daleko najbrojnijom u kapitalističkom društvu. Dakle ovdje je riječ o djelovanju većine, a ne o šašici buntovnika. Jedan je od problema socijalističkih revolucija u tome što one imaju najviše izgleda da se ostvare na mjestima u kojima se najteže mogu održati. U okolnostima gdje su ljudi pod teškom represijom i napola gladni lakše je izvršiti državni prevrat, ali ne postoje resursi koji bi omogućili izgradnju održive alternative (str. 181).

Marksizam smatra da je država svemoćna. Nakon ukidanja privatnog vlasništva despotska moć ukinut će slobodu pojedinca. Liberalna demokracija barem ne zatvara ljude zbog kritiziranja brutalne autoritarne vlasti. Prema Eagletonu, Marx nije toliko odobravao državu jer ju je smatrao oblikom otuđene moći. Država koju je podržavao bila je ona u kojoj građani upravljaju sami sobom, a ne manjina većinom. Glavni uzor samoupravljanja bila mu je Pariška komuna u kojoj je narod koji je vijeća birao ta ista vijeća mogao i opozvati. Liberalna se država ponaša neutralno između kapitalizma i njegovih

kritičara sve dok ne počine izgledati da potonji pobjeđuju (str. 186). Policija koja premlačuje radnike u štrajku ili mirne prosvjednike više se ni ne pretvara da je neutralna.

Najzanimljiviji radikalni pokreti u posljednjih nekoliko desetljeća razvili su se izvan marksističkog nasljeđa. Feminizam, borci za okoliš, borci za etnička i homoseksualna prava, borci za prava životinja, antiglobalizacija te mirovni pokret predstavljaju nove oblike političkog aktivizma. Politička je ljevica danas prilagođena postindustrijskom i postklasnom društvu. U ovom posljednjem poglavlju Eagleton pokušava pokazati da su upravo marksisti bili prethodnici triju velikih političkih borbi modernog doba: otpora kolonijalizmu, emancipacije žena i borbe protiv fašizma. Smatra da je Marx bio svjestan i sukoba između kratkoročne kapitalističke eksploatacije prirodnih resursa i dugoročne održive proizvodnje te da bi u današnje doba bio jedan od lidera borbe za očuvanje okoliša (str. 215). Poglavlje završava upozorenjem o mogućnosti nuklearnog ratovanja i ekološke katastrofe te pozivom na djelovanje jer će nas u suprotnom kapitalizam pokopati.

Eagleton u ovoj knjizi uvelike izbjegava kritiku aktualne političke ekonomije pretpostavljajući da se čitatelj slaže s njegovim stavovima. Možda mu se može prigovoriti nedostatak političke teorije, ali to nije bila ni namjera knjige. Iako uočava radikaliziranje kapitalizma posljednjih desetljeća, Eagleton ima problema u transferiranju Marxa u 21. stoljeće – pomalo ispušta iz vida suvremenost, vraća se u 20. stoljeće, gubi inicijativu i prelazi u defanzivu te se vraća na poststalinističku kritiku marksizma. Eagleton je ovu knjigu osobno predstavljao u Zagrebu u sklopu Subversive Film Festivala i na promociji ga je netko iz publike pitao kako primijeniti marksizam na suvremeni svijet Googlea i Facebooka. U skladu s vlastitim skeptičnim stavovima spram informacijske i komunikacijske tehnologije, Eagleton ironično odgovara: “Što su Google i Facebook?”. Kao i na nekoliko mjesta u knjizi, izbjegavanje odgovora na neka od bitnih pitanja pokušava nadoknaditi vlastitim iritantnim humorom. Za svakog pravog poklonika Eagletona ili Marxa ova knjiga će vjerojatno biti razočarenje. Iako Eagleton ne definira tipične marksističke pojmove klase, oblika proizvodnje, eksploatacije ili čak socijalizma, *Zašto je Marx bio u pravu* ostat će tek jedan od uvoda u marksističku misao kao što je, uostalom, najavljuje i sam Eagleton. Premda ova knjiga neće donijeti mnogo novoga marksističkoj teoriji, može uvelike doprinijeti aktualnoj debati o potrazi za adekvatnom ideološkom opozicijom neoliberalnoj ekonomiji.